

УДК 316.33; 341.222

С. І. Устич, канд. філос. наук

Ужгородський інститут транскордонного співробітництва

СИСТЕМНА ТЕОРІЯ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ

У статті аналізуються фактори, що зумовлюють необхідність системного дослідження сучасних транскордонних процесів. Досліджується системна природа кордонів та транскордонних явищ, дається визначення транскордонної системи, розкриваються механізми її функціонування та розвитку. Обґрунтовується практичне значення системної методології для оптимізації управління транскордонними потоками.

Ключові слова: транскордонні процеси, системна методологія, основний компонентний ряд соціальної системи, функціонування, розвиток, оптимізація управління.

Постановка проблеми. В сучасному світі відбуваються безперервні транскордонні процеси¹, й на їх основі формується значна кількість транскордонних утворень. Ці утворення можуть бути більшими або меншими, активними чи пасивними, побудованими на антагонізмі геополітичних інтересів, або ж відносно безконфліктними. Серед них трапляються й такі, що відігравали і відіграють в історії людства найбільш помітну роль, бо в них містяться вузлові геополітичні інтереси людства, а значить і його найгостріші суперечності.

До таких "гордієвих вузлів" світової геополітики, зокрема, належить ареал Європи. Відомо, що як праколіска сучасної цивілізації європейський континент завжди знаходився в політичному борінні. Безкінечна череда війн та військових конфліктів з наступним перекроюванням кордонів стали невід'ємним його атрибутом. У самій же Європі впродовж століть теж сформувалися домінантні геополітичні вектори, які об'єктивно і суб'єктивно визначають її політичне обличчя. Такими є, до прикладу, відносини Сходу та Заходу Європейського континенту.

Соціум завжди був зацікавлений у тому, щоб здобути адекватне знання про актуальний стан транскордонних явищ та вірно прогнозувати їх динаміку. Більше того, суспільство прагнуло, по можливості, спрямувати їх роз-

¹ У розумінні автора поняття "транскордонне", "транскордонні процеси" відображають будь-яке явище (суб'єктну комунікацію, відносини, взаємодію чи природний обмін речовиною, енергією тощо), пов'язане із перетином лінії державного кордону.

виток у бажане русло, іншими словами, управляти ними. Це, головним чином, стосувалося запобігання викликам та загрозам, породжуваним внутрішнім потенціалом зазначених процесів, чи, хоча б, мінімізації негативних наслідків їх дії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні наукове співтовариство має чималі досягнення в аналізі тих чи інших сторін кордонів та транскордонних процесів. Зокрема, опрацьовано великий масив історичних даних про виникнення кордонів. Здобута різноманітна інформація щодо їх природи та тенденцій розвитку. Певною мірою відгорнуто покрив таємничості над взаємозалежністю елементів тріади "кордон, війна, мир". Одне слово, в осмисленні цих украй важливих явищ суспільного буття є значні фактологічні і концептуальні здобутки [1–8].

Але логіка пізнання та й сама практика суспільного розвитку *вимагає розширення та поглиблення знань* про ці важливі явища сучасного світу. Недостатність знань про кордони та транскордонні процеси проявляється, на наш погляд, у декількох принципово важливих моментах.

По-перше, поки що не визначений чітко *основний компонентний ряд транскордонних процесів*. Це нерідко призводить до еkleктичних та неадекватних характеристик тих чи інших факторів. Як наслідок, корисна інформація про конкретні сторони явища нерідко парадоксальним чином деформує загальне уявлення про нього. По-друге, не розкритий достатньою мірою *механізм функціонування та розвитку* кордонів. Це серйозно ускладнює аналіз тенденцій їх змін, а отже й прогнозування. По-третє, і це, мабуть, найголовніше, існуючі парадигми кордонів та транскордонних процесів головним чином *інтерпретують* об'єкт дослідження, але не пропонують реальних і дієвих важелів підвищення ефективності *управління ним*.

Усі ці вузькі місця сучасної лімології² мають, на мій погляд, спільний знаменник. Він полягає в *невирішеності проблеми органічного поєднання широкого спектра різноманітних за своєю природою факторів – від природно-матеріальних до духовно-цивілізаційних*.

Розв'язання цієї проблеми може бути досягнуто тільки шляхом переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на *якісно новий рівень – від переважно монофакторного аналізу до міждисциплінарних досліджень*. Розуміння цієї необхідності все більше стверджується в науковому середовищі.

Як підкреслює В. Колосов, першою із наук, що почала займатися прикордонними територіями, стала географія. Проблеми кордонів і, зокрема, їх делімітацію вивчали дві основні галузі географії – фізична та соціально-економічна географія. Географія першою почала і вивчення політичних кордонів.

² Лімологія – сучасна наука про кордони (від лат. limes – кордон).

Історія людства є історією війн, а метою більшості війн була зміна кордонів. Тому без вивчення історії війн неможливе вивчення історії кордонів. Так звана нова політична географія, що з'явилася в середині 70-х рр. 19 ст. й тісно пов'язана з іншими соціальними науками, зокрема, політологією й міжнародними відносинами, досліджує вплив кордонів та їх стабільності на вирішення територіальних спорів та конфліктів, забезпечення миру. Відзначені та інші галузі знання, на думку В. Колосова, повинні забезпечити міждисциплінарний підхід до вивчення кордонів [9, с. 606].

У свою чергу, інший відомий вчений Е. Бруне-Джейлі вважає, що розбудові міждисциплінарної теорії кордонів повинні слугувати чотири однаково важливі аналітичні виміри: 1) ринковий вплив та торгові потоки; 2) політична активність різних рівнів управління на спільних кордонах; 3) особливий політичний вплив прикордонних територіальних громад; 4) специфічна культура останніх [10, с. 625].

На мій погляд, надати лімологічним розробкам міждисциплінарний, синтетичний характер і таким чином підняти на якісно вищий рівень їх ефективність й практичне значення *можна тільки шляхом аплікації системної методології*.

Тому *метою цієї статті є аналіз транскордонних процесів як систем, зокрема дослідження сутності, механізмів функціонування та розвитку останніх*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вихідним положенням системної теорії кордонів і транскордонних процесів є теза про те, що вони складають *частину соціально-просторової системи суспільства*.

Просторові характеристики виступають важливою складовою змісту, суті всіх без винятку соціальних компонентів: суспільних потреб, інтересів, суб'єктів діяльності, об'єктів і засобів діяльності, відносин різних типів³. У систематично розвинутій науковій теорії поняття простору [12, с. 328] стає вихідним і визначає соціальне знання. "Пізнання соціальних процесів без урахування просторових відносин і з'ясування їхніх закономірностей не можна вважати завершеним" [13, с. 48].

Останнім часом, наприклад, активно вивчаються просторові аспекти економічних процесів. Зокрема, звертається увага на той факт, що кількісні і якісні характеристики потреб та інтересів населення на різних територіях є різними. Вони диференціюються залежно від природно-кліматичних, географічних, територіально-етнічних, навіть територіально-релігійних відмінностей. Яскраво виражені соціально-просторові риси характерні й для інших компонентів економічної системи. Так, економічній діяльності притаманні просторові риси, що знаходять вираз у територіальному поділі праці, тобто закріпленні певних галузей виробництва за певними районами країни.

³ Вважається, що найбільш опрацьовану та продуктивну концепцію соціального простору запропонував сучасний французький соціолог П. Бурдьє (Bourdieu) [11].

Економіко-просторові (територіальні) параметри одних соціальних верств перетинаються з економічними характеристиками інших самостійних економічних суб'єктів, передусім, національних і регіональних спільнот людей. При цьому утворюються відносно самостійні економіко-територіальні спільноти, тобто *сукупності індивідів, для яких характерна єдність території, на якій вони здійснюють певну економічну діяльність.*

Поглиблення територіального поділу праці призводить до зростання масштабу економіко-територіальних спільнот. Ця тенденція набула бурхливого розвитку в сучасних умовах. Приблизно 60% населення Західної Європи живе в містах. Виникають міські агломерації (конурбації, метрополісні ареали тощо) – нагромадження поселень, об'єднаних виробничими та іншими зв'язками, які сьогодні є основною формою міського розселення у високоурбанізованих країнах.

Вище охарактеризовано тільки окремі просторові риси соціальних процесів. Але й цього, мабуть, достатньо, щоб переконатись у важливості соціально-територіального зрізу соціальної системи, а значить, у необхідності його детального дослідження.

Просторові характеристики утворюють "наскрізний" вертикально-цілісний зріз соціальної системи – соціально-просторову мезосистему. У першому наближенні *соціально-просторову систему, очевидно, можна охарактеризувати як сукупність суб'єктів (індивідуальних чи спільнісних), що перебувають у певних соціально-просторових відносинах.* Суб'єкти в даному разі є елементами системи, а сукупність соціально-просторових відносин – її структурою.

Кордони і транскордонні процеси, як уже зазначалося, виступають частиною соціально-територіальної системи. Кордон у найбільш широкому розумінні можна розглядати як продукт цілеспрямованої соціальної діяльності людини, один із інструментів (інститутів) досягнення певних просторових цілей. Установлення кордонів – одна із різновидностей боротьби за виживання, соціальна форма освоєння дійсності. Кордон – це штучно (політично) розірваний простір.

Самі кордони також мають *системну якість.* Макросоціальна системна репродукція кордонів знаходить вираз у тому, що *вони виступають як самоорганізована сукупність компонентів об'єктивного та суб'єктивного походження, що вступають у взаємодію між собою у зв'язку зі встановленими державами особливими просторовими розмежуваннями (кордонами).* Я пропоную назвати цю сукупність *транскордонною системою (ТС)* суспільства.

Горизонтальний зріз транскордонної системи становить основний компонентний ряд, до якого належать транскордонні потреби та інтереси, суб'єкти транскордонної діяльності, сама ця діяльність, об'єкти, на які вона спрямована, засоби, з допомогою яких вона здійснюється, а також транскор-

донні відносини. *Вертикальний зріз* ТС утворюють її основні підсистеми: техніко-виробнича, економічна, політична та духовно-спеціалізована.

З точки зору соціального обсягу транскордонні системи можуть виступати на *трьох основних рівнях*: макро- (загальнодержавному), мезо- (регіональному) та мікро- (місцевому).

Вельми важливим компонентом зумовленості ланцюга транскордонних відносин є *транскордонні потреби*. Їх можна визначити як суперечність між актуальними параметрами транскордонних процесів і тими їх характеристиками, які були б на даний час найбільш оптимальними. У залежності від того, яку сферу суспільного життя вони "обслуговують", можна виділити техніко-виробничі, економічні, політичні та духовно-спеціалізовані транскордонні потреби.

Ці види транскордонних потреб перебувають у складній взаємозалежності, яка не завжди є однонаправленою та прямо пропорційною. Кожному із видів потреб притаманна відносна самостійність. Реалізація їх у часовому плані нерідко відбувається асинхронно: деяких – з випередженням, інших – із запізненням. Таке явище особливо виразно спостерігається в наші дні, коли духовно-спеціалізовані (етнокультурні, релігійні) потреби суб'єктів, що свого часу (з тих чи інших причин) не були в повній мірі реалізовані, здавалося б, раптово й несподівано "вистрілюють", перетворюючись на певний час у домінуючі фактори суспільного розвитку (до прикладу, в Європі – утворення національних держав на Балканах, в Азії – мусульманський рух).

Розвиток транскордонних потреб продиктований дією макросоціального закону зростання потреб. Внаслідок цієї дії виникли дві тенденції. Перша – інтенсифікація розвитку, прогресування транскордонних потреб, результатом чого є зростання масштабу територіально-державних утворень. Неважко відстежити динаміку цього процесу – від міжплемінних об'єднань та невеличких етнічних держав до великих національних держав, а сьогодні – наднаціональних мегадержавних утворень.

Природу останніх можна пояснити на прикладі країн Європейського Союзу. Ці країни досягли такого рівня розвитку потреб, що задоволення їх стало можливим тільки з використанням інтернаціональних, глобалізованих засобів. І не на вузько обмеженому, національному, а на розширеному, паневропейському просторі. Як зазначав колишній президент Європейської Комісії Р. Проді (Prodi), амбітний проект з інтеграції Європи, задуманий "батьками-засновниками" Моне (Monet), Шуманом (Schuman), Аденауером (Adenauer) та Де Гаспері (De Gasperi), був продиктований трьома групами різних за характером потреб. По-перше, потребами у створенні великого єдиного ринку, економіки великого масштабу, необхідних для конкуренції у світовій економічній системі. По-друге, потребами подолання столітнього політичного конфлікту, який міг би звільнити більше ресурсів для більш продуктивних цілей. По-третє, потребами того, що Європа повинна б стати зразком для на-

ціональних політичних систем і сприяти їх перетворенню в сучасні промислові демократії [14, с. 91–92].

Інша тенденція розвитку транскордонних потреб полягає в ускладненні їх структури. Якщо в ранньокласовому суспільстві порушення встановлених кордонів та вторгнення на чужу територію диктувалося головним чином необхідністю задоволення матеріальних потреб – від їжі до предметів розкоші, – то нині такі чи подібні акції, як уже зазначалося, нерідко мають духовну (етнічну, релігійну і т. п.) природу.

Транскордонні потреби виступають основою і змістом *транскордонних інтересів*. Останні не однакові з першими, оскільки містять у собі також елемент, на який спрямована активність суб'єкта транскордонної діяльності. Але структура й тенденції розвитку в них спільні.

Транскордонні потреби та інтереси відображаються у *свідомості суб'єктів транскордонної системи*. Це відображення може відбуватися на побутовому (спільне розуміння суті кордонів, порядку їх перетину, визначення особистих цілей та завдань у зв'язку з існуванням прикордонних обмежень і т. д.) й теоретичному (концептуальне осмислення природи транскордонних процесів, аналіз принципів управління ними, створення нормативно-правової бази, що регламентує міжнародні відносини та функціонування кордонів і т. д.) рівнях.

У транскордонній свідомості суб'єктів слід ідентифікувати також психологічні та ідеологічні утворення. Сьогодні як на Заході, так і на Сході Європи нерідко кажуть про необхідність формування специфічної культури транскордонного спілкування, транскордонного виховання молоді [15, с. 224].

Суб'єкти транскордонної діяльності можуть виступати в індивідуальній (від пересічного громадянина до керівника держави) чи спільнісній (від сімейної пари до суспільних верств чи народів) формах.

Відображення транскордонних потреб та інтересів у свідомості суб'єктів із наступним формуванням настанов поведінки і визначенням мети не можна сприймати спрощено, як жорстку, прямо пропорційну залежність. По-перше, далеко не завжди це відображення є адекватним. Історія знає чимало прикладів того, як нерідко правителі держав неправильно, а то й в цілком спотвореній формі розуміли ту чи іншу геополітичну ситуацію й приймали помилкові чи навіть трагічні рішення з питань кордонів, війни і миру. По-друге, як уже зазначалося, людина, в тому числі і "колективний діяч" – парламент, уряд – істота біосоціальна. Її поведінка продиктована не тільки раціональними, але й емоційними мотивами (причому нерідко в химерній формі – суміші не кращих людських якостей: користоловства, надмірних амбіцій, пихатості, мстивості і т. д.).

Колоритну замальовку духовного стану "вершителя долі народів" іспанського імператора Філіпа (Philip) II дає Шарль де Костер (Coster) в знаме-

нитій "Легенді про Уленшпігеля": "...А король Філіп перебуває в незмінній лютій печалі... І постійно його лихоманило, ні вино, ні полум'я духмяного дерева, що безперервно горіло в каміні, – ніщо не зігрівало його. Він завжди сидів у залі серед величезної кількості листів, якими можна було наповнити сто бочок. Філіп писав невтомно, постійно мріючи стати володарем світу, як римські імператори" [16, с. 25].

Але в загальному і в цілому визначення мети і завдань транскордонної діяльності суб'єктів відбувається під впливом об'єктивного змісту транскордонних потреб та інтересів.

Саму ж *транскордонну діяльність* потрібно розглядати як цілеспрямовану активність суб'єктів, що пов'язана з просторовим розмежуванням держав й, зокрема, спрямована на його збереження чи зміну. У процесі транскордонної діяльності відбувається реалізація мотиваційних настанов стосовно кордонів. Ця реалізація може здійснюватися в практичній і духовній формі. Практична форма транскордонної діяльності означає фізичний перетин кордону (санкціонований чи несанкціонований перехід кордону суб'єктами, транскордонні товарообміни і т. д.). Духовна форма транскордонної діяльності виступає як формування геополітичних концепцій, цілей та завдань, що стосується територіальних інтересів інших держав, проникнення в їхній інформаційний простір і т. д.

Останнє у вік інформаційних технологій (телебачення, зокрема супутникового, радіо, Інтернету) стало вельми поширеним. Нині проти тієї чи іншої держави для вирішення суперечностей зовсім не обов'язково проводити військову кампанію. Можна підготувати та здійснити інформаційне вторгнення, яке за своїми результатами буде не менш ефективне, ніж військове [17].

Транскордонна діяльність суб'єктів завжди на когось чи на щось спрямована і здійснюється з допомогою певних інструментів. У такому разі йдеться про *об'єкти та засоби*. Об'єктами транскордонної діяльності є ті чи інші види *просторового ресурсу* (людського, сировинного, виробничого, військового і т.д.) іншої держави. Засобом може виступати все, що опосередковує транскордонну активність суб'єктів (державна та її різноманітні інститути, політичні партії, громадські організації тощо).

Тенденцією розвитку об'єктів та засобів транскордонної діяльності є їх зростаюча диверсифікація. У часи Римської імперії об'єктом численних війн часто ставав людський ресурс – раби, підневільною працею яких створювалися величезні багатства. Відкриття Америки було зроблено в процесі пошуку Колумбом прянощів і золота. Сьогодні ж об'єктом транскордонних устремлень, конфліктів та війн усе частіше стають енергетичні ресурси, зокрема, нафта та газ. Що стосується засобів транскордонної діяльності, то ними є найрізноманітніші інститути – від міжнародних (міждержавних, наприклад, Організація Об'єднаних Націй, громадських, таких як "Green peace" та ін.) до національ-

них (міністерство закордонних справ та міністерство оборони, товариства дружби між країнами чи, скажімо, дитячі організації, які підтримують активні контакти зі своїми однолітками за кордоном).

У процесі транскордонної діяльності формуються *транскордонні відносини*. Останні є сукупністю зв'язків між суб'єктами й виконують функцію структури транскордонної системи суспільства. Транскордонні відносини є формою соціальної взаємодії.

Транскордонна взаємодія може виникнути між індивідуальними (окремими громадянами держав) та спільнісними (скажімо, націями, народами) суб'єктами, бути двосторонньою (відносини між двома сусідніми народами) чи багатосторонньою (відносини між блоками держав), організованою (до прикладу, – офіційний візит делегації) і стихійною (до прикладу, мисливці, збирачі – в минулі часи; неорганізовані туристи, "човники", нелегальні мігранти тощо – в сучасних умовах), санкціонованою (наприклад, узгоджений переліт через повітряний простір) чи незаконною (як-то порушення кордону та вторгнення в суверенний простір) і т. д.

Сьогодні у світі спостерігається вельми суперечливий процес. З одного боку – розмивання, стирання кордонів, що яскраво проявляється в європейському інтегрованому просторі. З іншого – своєрідне "друге видання кріпосництва" – запровадження більш жорсткого прикордонного режиму: від запровадження сучасних технологій біометричного контролю за пересуванням громадян на кордонах до повернення архаїчних форм боротьби з нелегальною міграцією у вигляді будівництва загороджувальних інженерних споруд (чогось подібного "берлінській стіні", стіни безпеки в Ізраїлі і т. ін.).

Результатом транскордонної взаємодії є формування *транскордонної рівнодіючої* (як просторового різновиду соціальної рівнодіючої). Це формування проходить шляхом кореляції різноманітних, часто діаметрально протилежних векторів транскордонної активності суб'єктів і пошуку спільного знаменника у вигляді транскордонних домовленостей (двосторонніх чи багатосторонніх угод, рішень міжнародних організацій та форумів тощо). На це звертають увагу вчені. Так, А. Паасі (Paasi) відзначає, що міжнародні домовленості досягаються шляхом пошуку спільного розуміння між державами [18, с. 15]. А. Г. Гертц (Goertz) і П. Діл (Diehl) вважають, що зміна кордонів є результатом "просторової кореляції" [19, с. 12].

У центрі аналізу транскордонної системи суспільства є проблема її *функціонування та розвитку*. У свою чергу, одним із головних питань функціонування та розвитку кордонів є питання про їх *походження, соціальну генеалогію*.

Поява просторових розмежувань була пов'язана з об'єктивною логікою поступального розвитку суспільства та з дією певних соціальних факторів. Конкретніше, феномен кордонів виник там і тоді, де й коли з'явився *інститут приватної власності, особистого багатства*, а разом із цим і *мотиваційний механізм його збереження та відтворення*.

Іншими словами, потреба суб'єктів в накопиченні багатства (його збереженні та збільшенні) зробила необхідним здійснення з їх боку, по-перше, заходів з просторового захисту *власного* багатства шляхом встановлення кордонів, по-друге, кроків, спрямованих на просторове захоплення чужого багатства через порушення встановлених іншими суб'єктами кордонів. Так виникла безкінечна боротьба за *просторовий ресурс – сукупність багатств, що знаходяться в тому чи іншому просторі.*

Функціонування та розвиток ТС мають *внутрішнє та зовнішнє джерела.* Зовнішнім джерелом є географічне та соціальне середовище, в якому відбуваються транскордонні процеси. Основними факторами географічного впливу на функціонування та розвиток транскордонної системи є величина території держав, їх географічне розташування, наявність природних багатств (зокрема, в надрах), протяжність та конфігурація кордонів тощо. При аналізі ролі географічних факторів у перебігу транскордонних процесів важливо не допустити як їх переоцінку, так і недооцінку. Скажімо, самостійно ці фактори не могли продукувати саме явище кордонів. Але, безумовно, вони відігравали в цьому процесі важливу допоміжну роль.

Чимале значення в геополітичній долі держав та народів має географічне розташування. Ті, що знаходяться в центрі тих чи інших геополітичних ареалів, на перехрестях торгово-економічних шляхів, між великими геополітичними гравцями, частіше за інших (наприклад, тих, що розташовані на геополітичній периферії) опиняються втягнутими в геополітичні переформатування та розбірки.

На підтвердження цього можна привести багато прикладів. Відомо, якою складною була історія Польщі останніх століть. Виступаючи контактною територією між Росією та Західною Європою, вона зазнала цілий калейдоскоп геополітичних змін, в тому числі і втрату державності. Г. Гачев образно зауважує: "Польща геополітично – як гармошка між Заходом і Сходом Європи, то розширюється, то стискається..." [20, с. 233].

Природні ресурси держави також можуть у значній мірі впливати на транскордонні процеси. По-перше, ці ресурси часто стають об'єктом геополітичних устремлінь ближчих і далеких сусідів. По-друге, за певних умов вони можуть навіть на якийсь час визначати історичну долю держав. Зростаюча роль природних, найперше, енергетичних ресурсів стає все більш очевидною в останні десятиліття.

Про наслідки ресурсної залежності Заходу йдеться в одній із статей авторитетного британського видання "Таймс" ("The Times") із характерною назвою "Чому ми схилиємося перед жорстокою, цинічною Росією?": "Отже, – зазначає автор, – наше найбільш слабе місце – це гроші. За часів "холодної війни" тих, хто робив бізнес із Радянським Союзом, було мало, й на них дивилися з недовірою. А сьогодні в чергу за тридцятьма рублями з готовністю шикуються і банкіри, і адвокати, й різного роду консультанти з політтехноло-

гами – і навіть, як кажуть злі язики, деякі політики, – хай навіть багато з них ненавидять себе за це. Поки так буде продовжуватися, у нас практично немає шансів успішно протистояти Кремлю" [21].

Головними *внутрішніми соціальними детермінантами* є природа соціального організму (зокрема, держави), кількість населення, що проживає в тій чи іншій країні, життєздатність її економічних, політичних, духовних та військових інститутів (в даний час, зокрема, наявність або відсутність зброї масового знищення) тощо.

Що торкається ефективності функціонування суспільних інститутів, то цілком очевидно, що розколота внутрішніми суперечностями, міжусобицею країна, або ж держава з архаїчною організацією, не являє собою реальну (економічну, політичну, військову) силу й нерідко стає легкою здобиччю "геополітичних хижаків". І навпаки, консолідоване, з досконалою внутрішньою організацією суспільство здатне виступати самостійним й активним учасником транскордонних процесів.

Транскордонні процеси, що виникли за певних історичних умов під впливом соціальних та географічних факторів, поступово перетворилися у відносно самостійне явище суспільного життя, існування якого набуло власної об'єктивної логіки. Внутрішнім джерелом динаміки транскордонних процесів став сформований механізм самодетермінації, що працює на лініях горизонтального та вертикального зрізів транскордонної системи. Циклом функціонування *горизонтального зрізу* транскордонної системи є ланцюжок зумовлення транскордонних компонентів: потреби – інтереси – свідомість – діяльність – об'єкти та засоби – відносини. Циклом функціонування *вертикального зрізу* транскордонної системи є зумовлення її підсистем: техніко-виробничої, економічної, політичної, духовно-спеціалізованої.

Розвиток же транскордонної системи відбувається шляхом "накладання" один на одного завершених й незавершених циклів функціонування. Розвиток на *горизонтальному рівні* здійснюється: а) через коригування зворотним (від транскордонних відносин) інформаційним сигналом змісту первинної транскордонної потреби; б) скоригована (вторинна) транскордонна потреба зумовлює новий цикл своєї реалізації і т. д. Розвиток же транскордонної системи на *вертикальному рівні* відбувається внаслідок зворотного впливу від зумовлених до зумовлюючих транскордонних підсистем.

Співвідношення внутрішніх та зовнішніх джерел функціонування й розвитку транскордонної системи є завжди конкретним.

Представлене вище бачення механізму функціонування й розвитку транскордонної системи, звичайно ж, має дещо "огрублений", схематичний характер. Але воно, на мою думку, в достатній мірі розкриває спрямованість транскордонних процесів, їх об'єктивну логіку та порядок взаємодії компонентів. Крім того, воно дозволяє *суттєво підвищити практичну значимість теоретичної рефлексії транскордонних процесів. Це підтверджу-*

ється, зокрема, результатами реалізації міжнародного проекту "Кордони для людей".

Проект підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом із угорськими, словацькими та румунськими партнерами в рамках Програми ENPI (2007–20013 рр.) Європейського Союзу. Він реалізувався протягом 2010–2012 рр. Загальною метою Проекту стала оптимізація управління транскордонним співробітництвом сусідніх регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Головним підсумком Проекту є створення системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва та методики її соціальної імплементації. Не вдаючись до її детального аналізу⁴, зазначу, що ця система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі – це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, який забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління. СІМ є універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах зокрема.

Відрядно, що застосований у Проекті системний підхід до аналізу сучасних транскордонних процесів був підтриманий експертним співтовариством. Це показала презентація СІМ на представницьких міжнародних форумах. Крім того, розроблена методологія вже знайшла імплементацію в інших сегментах європейського прикордоння, зокрема, на норвезько-російському [26], фінсько-російському, польсько-російському [27] кордонах. За підготовку та реалізацію цього Проекту Інститут транскордонного співробітництва був нагороджений Асоціацією Європейських прикордонних регіонів (АЕВР) відзнакою "За особливі досягнення в європейському транскордонному співробітництві".

Висновки

Підсумовуючи, варто зазначити таке.

1. Проведений аналіз показав, що тільки системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони.

2. Тільки системна методологія, що забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик об'єктів, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів.

⁴ Виклад методологічних та методичних засад індексації та моніторингу транскордонного співробітництва міститься в розробках Інституту транскордонного співробітництва, що видані на 5 мовах [22–25].

3. Нарешті, тільки системна методологія, що володіє потужним апаратом прикладних розробок, може перевести лімологічні дослідження з категорії переважно описових у розряд практично необхідних.

У майбутньому філософсько-соціологічні начала й макросоціальні поняття системної методології повинні стати надійною основою для подальшої розбудови *системної теорії кордонів і транскордонних процесів*. Системний же аналіз як прикладний рівень системної методології має забезпечити її *ефективну соціальну імплементацію*.

1. Гальчинский А. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. Гальчинский. – К. : Знання України, 2002. – 150 с.
2. Карпатський регіон та його роль в забезпеченні безпеки та співробітництва в Європі // Матеріали міжнар. конф. – Ужгород : Ліра, 2008. – 230 с.
3. Кіш С.Б. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції / С.Б. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 420 с.
4. Макарычев А.С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты / Макарычев А.С. // Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России. – Москва : НОФМО, 2002. – С. 15–91.
5. Cichocki B. The Eastern External Border of the Enlarged European Union / Cichocki B. – Warsaw: Batory, 2004. – 153 s.
6. Slovensko-ukrainská cezhraničná spolupráca: analýza problémov a stratégia rozvoja. – Prešov : Nova, 2006. – 223 s.
7. Communication and European Frontiers. – Debrecen – Oradea : Oradea University Press, 2011. – 219 p.
8. Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague: ISD, 2012. – 120 p.
9. Kolossov V. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches / Vladimir Kolossov // Geopolitics. – 2005. – № 10. – P. 601–625.
10. Brunet-Jailly E. Theorizing Borders : An Interdisciplinary Perspective / E. Brunet-Jailly // Geopolitics. – 2005. – № 10. – P. 620–634.
11. Бурдые П. Социальное пространство и символическая власть // Начала / П. Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1994. – С. 35–96.
12. Prostor a jeho člověk. – Praha : Vesmir, 2004. – 328 s.
13. Экономическая география капиталистических и развивающихся стран. – М. : Мысль, 1986. – 254 с.
14. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р. Проді. – К. : К.І.С., 2002. – 223 с.
15. Magala S. Cross-Cultural Competence / S. Magala. – London : Routledge, 2005. – 244 p.
16. Де Костер Ш. Легенда про Уленшпігеля / Ш. де Костер. – К. : Дніпро, 1974. – 257 с.
17. Панарин И.Н. Информационная война и геополитика / И.Н. Панарин. – М. : Поколение, 2006. – 560 с.
18. Paasi A. The Political Geography of Boundaries at the End of Millennium: Challenges of the De-territorializing World / A. Paasi. – Aldershot: Ashgate, 1999. – P. 9–24.

19. *Goertz G.* Territorial Changes and International Conflicts / Goertz G., Diehl P.F. – New York : Routledge, 1992. – 128 p.
20. *Гачев Г.* Ментальности народів мира / Г. Гачев. – М. : Алгоритм : Эксмо, 2008. – 250 с.
21. Чому ми схилиємося перед жорстокою, цинічною Росією? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intv-inter.net/ru/news/article/&id=57720307>
22. *Устич С.І.* Концепція оптимізації системи транскордонного співробітництва / С.І. Устич // Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 4–40.
23. *Устич С.І.* Методика індексації транскордонного співробітництва / С.І. Устич // Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 5–71.
24. Індексні дослідження транскордонного співробітництва. – Ужгород : Ліра, 2012. – 244 с.
25. *Ustich S.* Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders / S. Ustich // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague : ISD, 2012. – P. 35–45.
26. Index of TBC [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.borderdialogues.eu/index>
27. Projekt "Liczmy się z granicą" [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.eurobalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=46&Itemid=92

Транслітерований список джерел

1. *Gal'chinskij A.* Ukraïna na perexresti geopolitichnix interesiv / A. Gal'chinskij. – К. : Znannya Ukraïni, 2002. – 150 s. [in Ukrainian]
2. Karpats'kij region ta jogo rol' v zabezpechenni bezpeki ta spivrobitnictva v Ėvropi // Materiali mizhnar. konf. – Uzhgorod : Lira, 2008. – 230 s. [in Ukrainian]
3. *Kish Ė.B.* Central'na Ėvropa v suchasnij sistemij evroregional'noï integracïi / Ė.B. Kish. – Uzhgorod : Lira, 2008. – 420 s. [in Ukrainian]
4. *Makarychev A. S.* Prostranstvennyye karakteristiki transgranichnoj bezopasnosti: konceptual'nye konteksty / Makarychev A. S. // Bezopasnost' i mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v poyase novyx granic Rossii. Moskva : NOFMO, 2002. – S. 15–91 [in Russian]
5. *Cichocki B.* The Eastern External Border of the Enlarged European Union / Cichocki B. – Warsaw: Batory, 2004. – 153 s. [in English]
6. Slovensko-ukraïnská cezhraničná spolupráca: analýza problémov a stratégia rozvoja// – Prešov : Nova, 2006. – 223 s. [in Slovak]
7. Communication and European Frontiers. – Debrecen – Oradea : Oradea University Press, 2011. – 219 p. [in English]
8. Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague: ISD, 2012. – 120 p. [in English]
9. *Kolossov V.* Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches / Vladimir Kolossov // Geopolitics. – 2005. – № 10. – P. 601–625. [in English]
10. *Brunet-Jailly E.* Theorizing Borders : An Interdisciplinary Perspective / E. Brunet-Jailly // Geopolitics. – 2005. – № 10. – P. 620–634. [in English]

11. *Bourdieu P.* Social'noe prostranstvo i simvolicheskaya vlast' // Nachala / P. Bourdieu–M. : Socio-Logos, 1994. – S. 35–96. [in Russian]
12. *Prostor a jeho člověk.* – Praha : Vesmir, 2004. – 328 s. [in Czech]
13. *E'konomicheskaya geografiya kapitalisticheskix i razvivayushhixsya stran.* – M. : Mysl', 1986. – 254 s. [in Russian]
14. *Prodi R.* Zadum ob'ednanoï Evropi / Prodi R. – K. : K.I.S., 2002. – 223 s. [in Ukrainian]
15. *Magala S.* Cross-Cultural Competence / S. Magala. – London : Routledge, 2005. – 244 p. [in English]
16. *De Coster Ch.* Legend of Eulenspiegel / Ch. De Coster – Kijów: Dnipro, 1974. – 257 p. [in Ukrainian]
17. *Panarin I.N.* Informacionnaya vojna i geopolitika / I.N. Panarin. – M. : Pokolenie, 2006. – 560 s. [in Russian]
18. *Paasi A.* The Political Geography of Boundaries at the End of Millennium: Challenges of the De-territorializing World / A. Paasi. – Aldershot: Ashgate, 1999. – P. 9–24. [in English]
19. *Goertz G.* Territorial Changes and International Conflicts / Goertz G., Diehl P.F. – New York : Routledge, 1992. – 128 p. [in English]
20. *Gachev G.* Mental'nosti narodov mira / G. Gachev. – M. : Algoritm : E'ksmo, 2008. – 250 c. [in Russian]
21. Chomu my shyljajemosja pered zhorstokoju, cynichnoju Rosijeju? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://intv-inter.net/ru/news/article/&id=57720307> [in Ukrainian]
22. *Ustych S.I.* Konceptija optymizacii' systemy transkordonnogo spivrobitnyctva / S.I. Ustych // Optymizacija systemy transkordonnogo spivrobitnyctva: koncepcija ta i'i' pilotna implementacija. – Uzhgorod : Lira, 2012. – s.4–40 [in Ukrainian]
23. *Ustych S.I.* Metodyka indeksacii' transkordonnogo spivrobitnyctva / S.I. Ustych // Posibnyk iz indeksacii' ta monitoryngu transkordonnogo spivrobitnyctva. – Uzhgorod : Lira, 2012. – S. 5–71. [in Ukrainian]
24. Indeksni doslidzhennja transkordonnogo spivrobitnyctva. – Uzhgorod : Lira, 2012. – 244 s. [in Ukrainian]
25. *Ustich S.* Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders / S. Ustich // Ex borealux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague : ISD, 2012. – P. 35–45. [in English]
26. Index of TBC Commission [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.borderdialogues.eu/index> [in English]
27. Projekt "Liczymy się z granicą" [Elektroniczny zasób] – Tryb dostępu : http://www.eurobalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=46&Itemid=92 [in Polish]

Отримано 25.03.13

С.И.Устич, канд. филос. наук,

**СИСТЕМНАЯ ТЕОРИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ПРОЦЕССОВ
И ЕЕ СОЦИАЛЬНАЯ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ**

В статье анализируются факторы, обуславливающие необходимость системного исследования современных трансграничных процессов. Исследуется системная природа границ и трансграничных явлений, дается определение трансграничной системы, раскрываются механизмы ее функционирования и развития. Обосновывается практическое значение системной методологии для оптимизации управления трансграничными потоками.

Ключевые слова: трансграничные процессы, системная методология, основной компонентный ряд социальной системы, функционирование, развитие, оптимизация управления.

S.I. Ustych, Candidate of Socio. Sci.

**SYSTEM THEORY ON CROSS-BORDER PROCESSES
AND ITS SOCIAL IMPLEMENTATION**

Annotation. In the article are analyzed the factors that cause the necessity for system research of modern cross-border processes. Is being researched the system nature of borders and cross-border phenomena, proposed a definition of cross-border system, disclosed the mechanisms of its functioning and development. It is substantiated the practical importance of system methodology for optimization the management of cross-border flows.

Key words: cross-border processes, system methodology, the main components of social systems, functioning, development, optimization of management.